

ALEKSAS GIRDENIS

ŽEMAIČIŲ SAVARANKIŠKOS RAIDOS PRADŽIA¹

§1. Archeologai [plg. Tautavičius, 1981; 1992], remdamiesi svariais argumentais, jau seniai tvirtina, kad žemaičiai išsikristalizavę kaip atskira rytų baltų genčių sąjunga jau apie V a. po Kr. – kalbininkai ir toliau linkę remti A.Salio [1933] išvadą, teigiančią, jog pagrindinės mūsų tarmės išsiskyrusios geru tūkstantmečiu vėliau. Atsargūs bandymai nukelti tarmių išsiskyrimą (divergenciją) į kiek ankstesnius laikus [Girdenis, 1971] neįtikino archeologų [plg. Tautavičius, 1981] ir nesudomino daugelio kalbos istorikų: jie ir toliau rašo taip, tartum nebūtų jokios abejonės, kad mūsų tarmės esančios palyginti visai jaunos ir kad daugumas esminių jų skirtumų paaiškinami XV – XVI a. nykusios kuršių kalbos poveikiu (žr., pvz., [Zinkevičius, 1981]).

Plėtodamas savo ankstesnes mintis bei prielaidas [Girdenis, 1992a], čia mėginasi parodyti, kad šiaurinių žemaičių tarmėje yra užsikonservavę nemąža fonetikos reiškinių, kurių raidos stratigrafija leidžia lingvistinę tarmių divergencijos datavimą priartinti prie archeologinio.

§2. Jau ankstesni tyrimai [pvz., Girdenis, 1992a] yra parodę, kad didžiausių vilčių susekti žemaičių divergencijos chronologiją teikia šios tarmės ž o d ž i o g a l o raida, nes tik ją galima patikimai suskaidyti tam tikrais klodais, primenančiais geologinius arba archeologinius „stratus“. Apsiriboti šiuo atveju vien galūnėmis galima ir todėl, kad iš gausios dialektologinės literatūros gerai žinome svarbiausias žemaičių izofonas ir smulkesnę tarmės klasifikaciją. Žinoma ir tai, kad tvirčiausiai žemaičių tarmė yra išsilaikiusi šiaurėje ir šiaurės vakaruose, silpniausiai – pietuo-

¹ Populiarią šio straipsnio versiją žr. *Mokslas ir Lietuva*, III (2–3), 1992, 95tt.; t.p. anglų kalba – *Science, Arts, and Lithuania*, vol. 3 (2–3), 95ff.

se ir pietryčiuose. Turint tai galvoje, toliau daugiausia remiamasi pirmojo tipo šnektų (t.y. šiaurės žemaičių) duomenimis.

§3. Žemaičiai seniai yra sutrumpinę nekirčiuotas ilgąsias cirkumfleksines galūnes (smulkiau žr. §8). Rytų baltų $*\bar{e}^2$ tokiais atvejais šiaurinėse šnektose yra išvirtę į $-e$ (pvz.: vns. kilm. *kliētēs* < $*\bar{e}s$ „klėtis“, *ōgnēs* < $*\bar{u}gnēs$ „ugnies“; XVIII a. galūnė $-ēs$ < $*\bar{e}s$ dar skyrėsi nuo $-es$ < $*\bar{e}s$, plg. *ugnys* ZCh [3x] 90₄ „ūgnies“ ir *szwētes* < $*\bar{e}s$ [7x] 17₆₋₇ „šventės“). Pavyzdžių su $-o$ < $*\bar{o}$ nėra, nes *mėnuo*, *rėmuo* tipo žodžiai ji, matyt, anksti pakeitė dažnesniu galūninio kirčiavimo lyčių (*pėimōu* „piemuo“, *rōdōu* „ruduo“) variantu $-ou$ [Grinaveckis, 1973, 270] (panašiai aiškintinas ir vns. naud. *akėi*, *pērštōu* [Kazlauskas, 1963]).

Nekirčiuotas $*\bar{a}$ visur pakito į $-a$ (plg. vns. kilm. *lāuka* < $*\bar{a}$ „lauko“, *šārkas* < $*\bar{a}s$ „šarkos“); galiniam $*\bar{e}$ šiaurinėse šnektose dabar atliepia $-e$, gana neseniai susiaurėjęs iš $-e$ (plg. dabartinių š. žem. *sāule* < $*\bar{e}$ „saulė“, *sāules* < $*\bar{e}s$ „saulės“ ir *sawle* ZCh [7x] 68, *sawles* [6x] 237). Pietinių šnektų absoliučioje galūnėje tariamas $-i/-e$ (pvz., vns. vard. *sāuli*),

---

² Žodžio kamiene skirtingą rytų baltų $*\bar{e}$ raidą galėjo sužadinti ne visai vienoda priebalsių minkštumo distribucija ir santykinė chronologija. Žemaičiuose priebalsis prieš $*\bar{e}$ tikriausiai ilgai (tam tikrais atvejais – iki šiol) išliko nesuminkštėjęs, todėl siaurėti galėjo tik balsio *p a b a i g a*. Tokia diftongizacija – natūralus vyksmas, nes *ei* (< $*\bar{e}$) yra toks pat sudėtinis (siaurėjantis) dvibalsis, kaip ir senieji *ei*, *ai*, *au* (apie tai, kaip $*\bar{e}$ virtimą į *ei* galėjo paspartinti kuršių kalbos įtaka, žr. [Girdenis, 1981, 20]; plg. dar labai problemišką J.Kazlausko [1969] hipotezę). Aukštaičių areale, pasižymėjusiame intensyvesne pozicine palatalizacija, priebalsiai anksti suminkštėjo ir prieš $*\bar{e}$. Suminkštėjusiose grupėse ($C\bar{e} > C'\bar{e}$) greitai atsirado *i* tipo glaidas, lengvinantis minkštojo priebalsio ir neaukštutinio balsio sanglaudą ($C'\bar{e} > C^i\bar{e}$), – jis susiaurino balsio *p r a d ž i a* ir tuo pačiu pastūmėjo jo raidą sutaptinio (platėjančio) dvibalsio (poliftongo) kryptimi ($C^i\bar{e} > C^i e$).

Balsis $*\bar{o}$ ir aukštaičių, ir žemaičių tarmėse bus dvibalsėjęs gerokai vėliau negu $*\bar{e}$: jis vergiškai kopijavo savo priešakinio koreliato raidą.

Veikiausiai dėl panašios minkštojo priebalsio ir balsio sąveikos rytiečių negalintis kirčiuotas *i* buvo anksti labai susiaurintas ir vėliau pavirto įtemptu pusilgiu balsiu (*visas* > *v̇l̇sas* > *v̇i̇sas* > *vi̇sas*). Ir čia užpakalinis balsis (*u*) bus sekęs priešakinio koreliato pėdomis.

uždaroje – *-e* (pvz.: *sáules*, *žūōles* „žōlēs”); kur ne kur dėl *-is* < **-ēs* poveikio galimas vns. kilm. *pūsīs*, *žēmīs* ≠dgs. vard. *pūses*, *žėmes*)³.

§4. Visi žemaičiai ilgai bus turėję tikrus nosinius balsius *ē, *ā, kurie (kaip ir *ī, *ū) galėjo laisvai (iš dalies gal ir poziciškai) kaitaliotis su atitinkamais nazalizuotais mišriaisiais dvigarsiais. Pietuose tie garsai yra išlikę iki šiol (pvz.: *grėnžáu* „grėžiau”, *žqnsīs* „žqšis”), kitur jie kito toliau (vietomis – net iki *ei*, *ou*).

Nekirčiuotose galūnėse **-ē*, *ā pakitę įvairiai.

1. Visada **-ā* > *-a* niekada nekirčiuojamose cirkumfleksinėse galūnėse (pvz.: vns. gal. *dārba* „darbą”, *pāsaka* „pasaką”⁴).

2. Akūtinėse galūnėse (net ir kirčiuotose) šiaurinių šnektų **-ā* > **-ò* (plg. vns. įn. *šàkò* „šaka”, *kālbò* < **-ā* „kalba”: vns. vard. *šàkà*, *kālbà* < **-ā*, taip pat vns. įn. *katbu* ZCh 220₁ : vns. vard. *katba* [5x] 59₁₇).

3. Po minkštojo priebalsio **-’ā* labai anksti yra sutapęs su **-ē* ir toliau kitęs kartu su juo⁵. Šiaurinėse šnektose iš seno turime *-ę* (plg. vns. gal. *sáule* „saulę” : *vāle* „valią”) – šis balsis (kaip matėme, „Ziwate” visada rašomas *-y*) jau skambėjo XVIII a. ir aiškiai skyrėsi nuo *-e* < **-ē*, **-’ā* (plg. vns. gal. *sawly* ZCh 25₁₄ „saulę”, *waly* [17x] 33₈ „valią” ir vns. vard. *sawle* [7x] 6₈ „saulė”, *wale* [21x] 10₂₅ „valia”). Pačiose pietinėse šnektose ir **-ē*, ir **-’ā* yra virtę į *-e* (pvz.: vns. gal. *sáule*, *vāle*).

4. Visame žemaičių plote taip pat yra sutapę akūtinių **-ē* bei **-’ā* atliepiniai. Šiaurės žemaičiai iš seno juos taria kaip *-ė* (pvz.: vns. įn. *sáulė* < **-ē* „saulė”, *vàlė* < **-’ā* „valia”, plg.: vns. įn. *sawly* ZCh 283₁, 293₄

³ Įsidėmėtina, kad nekirčiuoto **-ē* raidos rezultatas sutampa su **-’ā* (**-ā* po minkštojo priebalsio) raida, – plg. dabartinės tarmės *brūole* < **-’ā* „brolio”, *vāles* < **-’ās* „valios” ir *Brole* ZCh [4x] 60₂₆, *wales* [26x] V₃₆. Tą patį dabar matome ir akūtinėse galūnėse, bet jų *-ę* yra dar naujesnis (žr. §15).

⁴ Šiaurinių šnektų dalyviai (*klāusō* „klaūšą”, *rāšō* „rāšą”) turi *ō* ne galūnėje, o p r i e s a g o j e. Jų galinio balsio kokybė apibendrinta pagal kitas formas (plg. *klāusōntē* „klausančio”, *rāšōntēm* „rašančiam”).

⁵ Plg. 3 išn. ir §7.

waly 329₂₂ „valia”; pietuose dažniausiai tariamas *-e* (pvz.: vns. įn. *sáule*, *valè*), bet kur ne kur (kiek šiauriau) pasitaikantys *mīškì* „miškè” tipo vietininkai rodo ankstesnį *-i* < **-ę*. Pažymėtina, kad jau Mažvydas yra vartojęs *-i* ar *-e* tipo balsę ir vietoj **-ę*, ir vietoj **-ǣ* (žr. [Stang, 1929, 69ff., 86]).

§5. Žemaičiams labai būdingas senųjų *i, *u atvirėjimas – virtimas žemesnio pakilimo garsais. Šiaurės žemaičiai vietoj jų taria vidutinio pakilimo balsius *ę*, *o* (pvz.: *lèp* „lìpa”, *vėsos* „vìsas”, *skõta* „skùto”, *ògnès* „ugnìs”); šiaurės rytų šnektose tie *ę*, *o* reguliariai kaitaliojasi su uždariaisiais *i*, *u* pagal balsių asimiliacijos dėsnį (plg. vns. kilm. *drėskę* „driskio” : vns. gal. *drìski* „driskì”, vns. vard. *òtès* „utélè” : dgs. kilm. *ùtū* „utėlių”, dgs. gal. *ùtìs* „utėles” Mžk, Sd, Tl, Trk; smulkiau žr. [Girdenis, 1962]). Žemaičių pietuose dabar vartojami atviroki *į*, *u*, nedaug tesiskiria nuo bk. *i*, *u* (pvz.: *vìsas*, *bùva*), bet S. Stanevičiaus rašmuo *y* (*lypty* „lipti”, *wysy* „visi”), taip pat Nemakščių-Viduklės šnektos tvirtapradžiai mišrieji dvigarsiai *íeR*, *úoR* < *íR*, *úR* (suponuojantys tarpinę grandį *éR, *óR, pvz.: *kíelpa* < *kēlpa < *kílpā, *kúormis* < *kõrmis < *kúrmīs) rodo, kad ir čia seniau (bent tam tikrose pozicijose) turėjo būti vartojami balsiai, artimesni šiaurės žemaičių *ę*, *o* [Girdenis, 1992b, 46].

§6. Niekada nekirčiuojamose galūnėse balsio **-u*, rodos, visai nėra buvę, o **-i* yra nykęs pagal bendrą žodžio galo raidos taisyklę (žr. §9). Bet pietinės šnektos (net pietiniai šiaurės žemaičių pakraščiai) išlaiko priebalsio, ėjusio prieš tą balsį, minkštumą (*gál/gáĭ* „gāli”, *gúl/góĭ* „gūli”, *mí·ĭ/mî·ĭ* „myli”) – prieš išnykusį *-e* (< **-a* ir pan.) minkštumo nebūna net pačiuose pietryčiuose (plg. vidukliškių *gál* „gāli”, bet *káēt* „kēlia”)⁶.

Kirčiuotų **-i*, **-u* ir *-i*, *-u* < **-é*, **-ó* raida galūnėse panaši kaip ir žodžio kamiene. Šiaurės šnektos juos taria kaip atvirus *-ę*, *-o* (ypač atviras ir ryškus pirmasis balsis, pvz.: vns. vard. *àvès* < **-is* „avis”, *dõngòs* <

⁶Visų žemaičių vartojamos lytys *vėlñs/vėĭ(ñ)s* „velnias”, be abejo, turi priebalsių minkštumą, apibendrintą pagal kitus linksnius (plg. dgs. gal. *vėlñus* ir kt.).

-ūs „dangus”, dgs. vard. *gèrè* < **-ĕ* „geri”, vns. 1 a. *nèšò* < **-ó* „nešu”), pietuose girdėti minėtieji *-i* *-u* (*avìs*, *dangùs*, *gerì*, *nešù*). Ypač pabrėžti-
na, kad šiauriniai žemaičiai galūnėse aiški aiškirią *-ę* < **-i*,
**-ĕ*, **-ĕ́*, **-q̇́*... ir uždara *-i* < **-í*, **-ī*, **-i*... (plg. vns. vard. *àvès* ≠ dgs. gal.
avìs < **-í(n)s*, vns. vard. *plàtì* < **-í* ≠ vns. įn. *plàtè* < **-q̇́* „plačia”, taip pat
vns. vard. *brągi* ZCh 110₁₄ : vns. įn. *brągy* 70₁₇, 105₂₁, vns. vard. *šyrdys*
[18x] 130₄ : dgs. gal. *šyrdis* [4x] 152₂₃). Rytinėse šnektose ši skirtumą
labai paryškina balsių asimiliacija (žr. §5), dėl kurios prieš *-i* galimi tik *i*,
u, o prieš *-ę* bei kitus neaukštutinius balsius – tik *ę*, *o* (plg. vns. vard.
bètēs „bitė”, *pòšēs* „pušis” ir dgs. gal. *bitìs*, *pùšìs* Sd, Trk).

Galiniai *-o/-u* tokiu nuoseklumu nepasižymi: dažnai vietoj laukia-
mo nekirčiuoto *-u* < **-u* vartojamas *-o* (pvz.: vns. gal. *dōngō* „dangu”,
tar. n. 3 a. *vārktō* „vargtų”, bet dgs. kilm. *vīru* „vyrų”, dgs. gal. *sūnūs*
< **-ū(n)s*)⁷.

Pietų žemaičiuose aiškesnė *-i/-ę*, *-u/-o* skyrimo tendencija pastebėta
tik varniškių plote [Salys; 1946, 24; Grinaveckis, 1991, 46t.] – kitur ji
gali būti išnykusi dėl antrinio *-ę*, *-o* susiaurėjimo (plg. §5).

§7. Jau iš to, kas pasakyta, aišku, kad žemaičių tarmėje akūtinės ga-
lūnės yra patyrusios visiems lietuviams bendrą trumpėjimą, vadinamą
Leskieno dėsnium (plg. dar: š. žem. *gèrè* : *gerė́-jė* (*gerė́-jé́*), *gàrà* : *gerúo-*
jė, *nèšò* : *nešòu-s*, *plàtè* : *platė́-jė* ir bk. *gerì* : *geríe-jì*, *gerà* : *geró-jì*, *nešù* :
nešúo-si, *placià* : *placiá-ja*)⁸. Bet šio trumpėjimo laikais bent šiaurinėse
šnektose jau būta nemaža savitų bruožų, iš kurių svarbesni šie: *i > ę*
(todėl *-ę* ≠ *-i* < **-í(n)*), **-q* > **-q̇* (todėl vns. vard. *gàrà* ≠ vns. įn. *gàrò*), **-ĕ*

⁷Be to, reikia pasakyti, kad daug kur (pvz., apie Kulių, Platelių, Plungę, Rietavą)
net šiaurės žemaičiai galinį *-o* neretai taria gana uždara ir todėl menkai jį teskiria nuo
„tikrojo” *-u*.

⁸Šis procesas „savaimė” bus vykęs tik kirčiuotose galūnėse – nekirčiuotų akūtinių
galūnių trumpumas veikiausiai yra alomorfų išlyginimo rezultatas (pavyzdžiui, vietoj vns.
vard. *šárkã pagal *šakà* tipo formas galėjo atsirasti *šárka* [Girdenis, 1991]). Žemaičiuose
panašūs reiškiniai kartojosi ir vėliau (plg. §15).

ir $*-ā̇ > *-ē̇ > *-ē̇'$ (žr. 4[3 atv.]). Taigi akūtinųjų galūnių trumpėjimo metu žemaičiai jau daug kuo skyrėsi nuo aukštaičių; turėjo būti išryškėjusios ir pagrindinės jų (taip pat ir aukštaičių) patarmės [Girdenis, 1992a]. Jeigu priimtume K. Būgos nustatytą kalbamojo trumpėjimo laiką – XIII-XIV a. sankirtą, galėtume sakyti, kad mūsų tarmės (net patarmės) turėjo būti išsiskyrusios jau prieš XIII a., – kitaip tariant, prieš Lietuvos valstybės susidarymą [Girdenis, 1971; 1992a]⁹.

§8. Bent pačiose šiaurinėse šnektose nekirčiuotos ilgosios cirkumfleksinės galūnės yra trumpėjusios *a n k s č i a u* negu akūtinės. Geriausiai tą rodo skirtingi $*-aň$ ir $*-án$ atliepimai. Pirmuoju atveju tas dvigarsis buvo suvienbalsėjęs, bet dar atviras ($*-aň > *-ā̇$, žr. §4 [1 atv.]), antruoju – ne tik suvienbalsėjęs, bet jau ir perėjęs į vidutinį pakilimą ($*-án > *-ā̇ > *-ā̇'$, žr. §4 [2 atv.]).

Pats cirkumfleksinių galūnių trumpėjimas¹⁰ įsiterpia tarp dviejų panašių įvykių – ankstesnio $i > e$ ir vėlesnio $u > o$: kaip jau sakyta, aukštutinių $*-ī$ ir $*-i$ trumpėjimo rezultatas $-i$ skiriasi nuo $-i > -e$, o $*-u$ ir $*-u$ yra sutapę į tą patį $-o$ (plg. vns. gal. *sū·no* „sūnų“ ir vns. vard. *sū·nòs* „sūnus”)¹¹.

⁹ Kitokį datavimą – maždaug XV a. (vad. povytautinę gadynę) yra bandęs pagrįsti A. Salys [1933], remdamasis junginių $*tj$, $*dj$ (daugelyje šnektų virtusių afrikatomis *č, dž*, kai kur – *c, dz*) raida bei jos atspindžiais Teutonų ordino žvalgų pranešimuose (vad. *Wegeberichte*). Bet, kaip jau esu įrodinėjęs [Girdenis, 1971], iš tikrųjų jis nustatė tik afrikatų atsiradimo, o ne tarmių išsiskyrimo laiką.

¹⁰ Turint galvoje 8 išn. minėtą kirčiuotų alomorfų apibendrinimo tendenciją, galima manyti, kad kartu trumpėjo *v i s o s* nekirčiuotos žemaičių galūnės, ne tik cirkumfleksinės. Juk nesunku įsivaizduoti, kad po to trumpėjimo buvo sakoma ne tik, pavyzdžiui, vns. kilm. *šárkas* „šarkos”: $*šakās$ „šakōs”, bet ir dgs. gal. *šárkas* : $*šakās$. Bet čia svarstomiems dalykams tai nėra svarbu, todėl toliau kalbama tik apie nekirčiuotų *c i r k u m f l e k s i n i ū* galūnių trumpėjimą.

¹¹ Daugiskaitos kilmininko galūnės $-u$ (*vi·ru* „vyrų”) aukštutinis pakilimas, be abejonės, yra atsiradęs pagal kirč. $-ī̇(n)$ (*lāukā̇(n)* „laukų”) analogiją (dėl analogijos tikrumo plg. Mituvos upyno šnektų vns. gal. *sū·nu* ir dgs. kilm. *vi·ru* [Grinaveckienė, 1957, 157]).

Kadangi nosiniai balsiai siaurėja iki kurio nors *e s a m o* balsio tembro, galinis **-ē* (<**-eñ*, **-'añ*) bus susiaurėjęs į **-ē̇* prieš cirkumfleksinių galūnių trumpėjimą, bet po *-i* > *-e*; akūtinis **-ā̇* (<**-án*) galėjo virsti į **-ā̇̇* tik po *-u* > *-o* (plg. dar vns. vard. *vēršòs* < **-us* „viršus” ir dgs. gal. *vēršùs* < **-ū̇(n)s*).

Čia būtinai pridurtina, kad priešakinių ir užpakalinių balsių raidos „asynchroniškumas” (žr. dar 2 išn.) nėra kokia keistenybė. Užpakaliniai balsiai yra *s t i p r e s n i* (didesnės fonologinės galios) garsai negu to paties pakilimo priešakiniai balsiai [Foley, 1977, 62 *et passim*], todėl jie ir atsparesni permainoms. Be to, *i* virtimą į *e* (kaip ir **ē* į *ei*) turėjo skatinti vėlyva priebalsių palatalizacija.

§9. Niekada nekirčiuojamų trumpųjų galūnių redukcija vyko (ar bent prasidėjo) prieš cirkumfleksinių galūnių trumpėjimą ir *-i* > *-e*. Jeigu šių pokyčių tvarka būtų kitokia, dabar negalėtų skirtis, pavyzdžiui, tokios lytys, kaip 3 a. *kēš* „kiša” : *kēša* „kišo”, vns. vard. *mēņks* „menkas” : dgs. vard. *mēņkas* „menkos”, *šált* „šalta” : *šálta* „šalto, -ą”, o galinis priebalsis visada turėtų būti kietas (žr. §6, 14), nes *e* nėra iš tų balsių, kurie labai minkštintų priebalsius¹².

Priebalsio *-l̇* minkštumas *gál* tipo lytyse (XVIII a. jų pasitaikydavo net pačiuose šiaurės vakaruose, plg. *gal* ZCh VIII₉, *negal* 50₁₉), taip pat *a* arba jo „šiaurinio” pakaitalo *o* išlaikymas galūnėje *-as* po vad. sunkiai tariamų priebalsių bei jų grupių (pvz.: *bāsas/bāšos*, *pāršas/pāršos*, *kāklas/kāklòs*, bet *vāiks/vā·ks* „vaikas”) ir vns. šauksmininko *-e* ← **-e* (plg. *Pony* ZCh [109x] V₃₃ „pone”, *Tiewy* [45x] 40₁₅ : *mieline* 225₂₅₋₂₆ „mėlynė”, *szłowe* [5x] 55₂₂ „šlówė”) rodo, kad trumpieji balsiai bus ne iš karto visai sunykę, o veikiausiai pamažu silpnėję ir duslėję, vis labiau prarasdami savo individualias savybes. Sąlygiškai rekonstruotose formose **gàl̇* „gāli”, **līg^vs* „līgus”, **šált^α* „šalta”, **kàkl^αs* „kāklas”, **tėw^ε*

¹² Plg. 2 ir 11 išn.

„téve” ir pan. balsis ϵ turėjo būti artimas e , o balsiai α ir υ – o . Gal kaip tik todėl šiaurėje (be abejo, veikiant ir *sūnòs* tipo formoms) atsirado *bāsos* ← **bàs^αs*, *kākļos* ← **kákl^αs*, o šauksmininko galūnė, sustiprinta pagal kirčiuotą alomorfa, jau seniai yra *-e*, o ne *e*¹³.

§10. Ryškiausias žemaičių priebalsių sistemos specifinis bruožas yra savotiška **tja*, **dja* raida. Aukštaičiuose šie junginiai yra pavirtę afrikatomis $\hat{c}$, $\hat{d\check{z}}$ arba $\hat{c}$, $\hat{d\check{z}}$ prieš *v i s u s* nepriešakinius balsius, žemaičių areale – tik prieš **ū*, **ō*, **ā* ir **au*. Trumpasis *a* derinyje **ja* (ir **tja*, **dja*) labai anksti visai supriešakėjo – virto *e*, prieš kurį *j*, ėjęs po priebalsio, išnyko pagal bendrą taisyklę $CjV^i > CV^i$ (V^i – bet koks priešakinis balsis). Naujieji *te*, *de* < **tje*, **dje* (< **tja*, **dja*) nei savo fonetinėmis ypatybėmis, nei tolesne raida nebesiskyrė nuo senųjų *te*, *de* (plg. bk. [≈aukšt.] *svečiáms* ← **swetjámus*, *gaidžiáms* ← **gaidjámus*, *keñčia* < **keñtja*, *geĩdžia* < **geĩdja* ir š. žem. *svetėms*, *gaidėms*, *kēnt*, *gėid*; žr. [Būga, 1961, 87tt.; Salys, 1933]). Kadangi dėl šių pokyčių žemaičių *t*, *d* dažnumas prieš galūnes labai pakilo, tarmės šiaurės vakaruose jie buvo apibendrinti (veikiausiai vietoj $\hat{c}$, $\hat{d\check{z}}$) beveik prieš visas galūnes ir priegasas (plg. kretingiškių *svētī's* „svečias” – *svētę* „svečio” – *svētōu* „svečiui”, *gáidē* „gaidžiai” – *gáidū* „gaidžių” – *gaidėms* „gaidžiams” – *gáidūs* „gaidžius” ir mažeikiškių *svētī's* – *svēčę* || *svētę* – *svēčōu*, *gáidē* – *gáidžū* – *gaidėms* – *gáidžūs*). Bet tai palyginti naujas reiškinys, atsiradęs

¹³ Ilgalaikę trumpųjų galūnių redukcijos tendenciją rodo šiaurinių šnektų laužtinė priegaidė, kurią lengviausia aiškinti kaip tam tikrą išnykusių galinių garsų kompensaciją [Girdenis, 1980; 1981, 23], – nykstantį balsį ar dvibalsio dėmenį kompensavo glotalizacija („lūžis”) – naujas reiškinys, vėliau tapęs papildomu akūto požymiu (žr. dar §15). Ne-trumpos raidos padarinys, matyt, yra ir fakultatyvinis balsis ə , kartais pasirodantis žodžio gale ir atliekantis ekspresyvinę funkciją (plg. „neutralias” lytis *dōud* „duoda”, *vãks* „vaikas” ir ekspresyvias *dōud-ə* *vãks-ə*). Kalboje joks elementas negali atsirasti iš nieko, todėl ə laikytinas išnykusių trumpųjų balsių pėdsaku, gavusiu naują vaidmenį ir todėl išsilaukusiu iki pat šių dienų.

dėl morfologinių priežasčių (plg. [Būga, 1961, 90–94, Salys, 1946, 10; Girdeņis, 1972b]).

Galinių nosinių **-ań*, **-án*, kurių *a* priklausė kalbamiesiems junginiams **tja*, **dja*, tolesnė raida nepalieka abejonės, kad šis „didysis žemaičių atskyris nuo aukštaičių“ [Būga, 1961, 89](t. y. **ja > je*) tikrai laikytinas *s e n i a u s i u* savarankišku tarmės fonetikos reiškiniu. Tų junginių raida nuo **-tjan*, **-djan* iki dabartinių *-tę*, *-dę* šiaurinėse šnekto-se turėjo būti tokia: **-tjań > *-tjeń > *-teń > *-tę > *-tę̃ > -tę* (pvz.: **pàtjan* „pačia“ > **pàtjen* > **pàten* > **pàtę > *pàtė > *pàtę > pàtę*, plg. *paty* ZCh 7127); tokį pat kelią nuėjo ir akūtiniai **-tján*, **-dján* (pvz.: vns. in. **patján* „pačia“ > **patjén* > **patén* > **patę > *patė > *patę > pàtė*, plg. *paty* ZCh 30216; žr. [Stang, 1929, 54]), tik paskutinė jo atkarpa žengta kiek vėliau (žr. §7). Vadinasi, **tja*, **dja* (bent žodžio gale) yra priešakėję ne tik prieš cirkumfleksinių bei akūtinių galūnių trumpėjimą, bet ir prieš **-en* tipo dvigarsių nazalizaciją bei susiaurėjimą.

§11. Visus šiaurinių žemaičių žodžio galo procesus, vykusius iki Leskieno dėsnio imtinai, dabar galima išrikiuoti šia santykinės chronologijos tvarka:

- 1) **ja* priešakėjimas: **-tja*, **-dja > *-tje*, **-dje* (ir **-tjan*, **-djan > *-tjen*, **-djen*);
- 2) *j* nykimas tarp priebalsio ir priešakinio balsio: *CjV¹ > CV¹* (**-tje*, **-dje > te*, *de*; **-tjen*, **-djen > *-ten*, **-den*);
- 3) I galūnių redukcija: nekirč. *-V > -^v* (**-a*, **-e*, **-i*, **-u > *-α*, **-ε*, **-ι*, **-υ*);
- 4) nazalizacija: *-Vn > nos. -V* (**-an*, **-en*, **-in*, **-un > *-ā*, **-ē*, **-ī*, **-ū*; **-ten*, **-den > *-tē*, **-dē*);
- 5) *i* plėtėjimas: *i > ē*;
- 6) **-ē* siaurėjimas: **-ē > *-ė* (ir **-tē*, **-dē > *-tė*, **-dė*);
- 7) II galūnių redukcija: nekirč. **-V > -V* (**-i*, **-j > -i*; **-ā*, **-ā > -a*; **-ē > -e*; **-ē*, **-ė > -ę*; **-ō > -o* (??); **-ū*, **-ų > -u*; **-tē*, **-dē > -tę*, *-dę*);
- 8) *u* plėtėjimas: **-u > -o*;
- 9) **-q* siaurėjimas: **-q > *-q̄*;

10) Leskieno dėsnis – akūtinių galūnių trumpėjimas: $-V > -V$ (*-ā > -à; *-ī, *-j > -i; *-ē, *-ĕ > -è; *-ó, *-ō > -ò; *-tē, *-dē > -tè, -dè).

§12. Kaip matyti, iki Leskieno dėsnio, t. y. iki XIII-XIV a. – maždaug iki 1300 metų žemaičiuose buvo įvykę d e v y n i esminiai žodžio galo pokyčiai, vienaip ar kitaip susiję su trumpaisiais balsiais: arba tie garsai kito patys, arba jie atsirado dėl kitų garsų raidos. Visiškai akivaizdu, kad po šių įvykių žemaičiai jau smarkiai skyrėsi nuo aukštaičių – ypač nuo savo artimiausių kaimynų vakariečių¹⁴.

Visa tai tikriausiai rodo, kad žemaičiai ir prūsai bei kuršiai yra iš seno turėję bendrų bruožų ir, vadinas, sudarė lyg ir giminiškų kalbų sąjungą, kurią nuo kitų baltų skyrė gana reikšmingas izoglosų pluoštas. Ypač įsidėmėtina, kad ta sąjunga buvo susidariusi ne galimo žemaičių ir kuršių mišimo laikais, o daug anksčiau.

§13. Procesai, vykę žodžio gale po Leskieno dėsnio, skyla į dvi grupes: palatalizacijos raidą ir tolesnės žodžio galo redukcijos reiškinius.

§14. Palatalizacijos raida prasideda priebalsių suminkštėjimu prieš aukštutinius priešakinės eilės balsius (-i, -ī, -^l) ir panašiai tariamą pusbalsį *j (1): $-Cī > \hat{C}ī$, $-Cī > -\hat{C}ī$, $-CjV^u$ (V^u – bet koks užpakalinis balsis) $> \hat{C}jV^u$ (pvz.: dgs. vard. *àkis > *âkis, dgs. gal. *akis > âkis, 3 a. *gât > gât̃, *tòr^l > *tòr̃^l, dgs. kilm. (*akjuñ > *âkjuñ, 1 a. *galjò > *galjò̃).

Dabar j, ėjęs tarp minkštojo priebalsio ir užpakalinio balsio (junginiuose CjV^u) neteko skiriamosios funkcijos¹⁵ ir todėl netrukus išnyko *âkjuñ

¹⁴ Nemaža apžvelgtųjų kitimų yra bendri žemaičiams ir buvusiems jų vakariniams bei pietiniams kaimynams. Platėjimas $i, u > e, o$ ar bent jo polinkis pastebėtas prūsų [Endzelīns, 1982, 33t.; Mažiulis, 1966, 44t.] ir kuršių [Endzelīns, 1951, 53; Būga, 1961, 221tt.; Girdenis, 1981, 21] kalbose. Šiose kalbose taip pat konstatuojamas arba bent spėjamas ir nekirčiuotų galūnių trumpėjimas [Endzelīns, 1982, 42t.; dėl kuršių plg. Girdenis, 1981, 22]. Kaitės $t : \hat{c}$, $d : \hat{d}$ nebuvimas prieš galūnes leidžia spėti, kad veikiausiai šiose kalbose ir *-tja, *-dja buvo pakitę „žemaitiškai”.

¹⁵ $\hat{C}jV^u$ tipo derinių netapatumas CV^u tipo deriniams aiškus jau iš pirmojo priebalsio – pusbalsis j tik mechaniškai kartuoja to garso ($\hat{C}$ -) teikiamą informaciją. Pusbalsio vertę labai mažino ir užpakalinių balsių alofonai ($\hat{u}$, $\hat{o}$ ir pan.), atsiradę dėl jo progresyvinės įtakos.

> *akūn*, *galjō > *galō*) – gimsta tembrinė (kietųjų ir minkštųjų priebalsių) koreliacija (2), išlikusi iki šių dienų. Tuo pat metu ar truputėlį vėliau junginiuose **tjV^u*, **djV^u* ima rasti sudėtingesnė minkštųjų priebalsių atmaina – afrikatos (pvz.: dgs. kilm. *swetjuñ > *svečuñ/svečuñ*, vns. įn. *gaidjō > *gaidžō/gaidžō*; plg. dar §10).

Dar vienas palatalizacijos raidos žingsnis (3) – priebalsių suminkštėjimas prieš neaukštutinį priešakinį galūnės balsį (-*Ce* > -*Ĉe*, -*Cę* > -*Ĉę* ir pan.) žengtas kiek vėliau, jau visai išnykus trumpiesiems galūnių balsiams (pvz.: vns. vard. *sáule > *sáule*, dal. *pīle > *pīlē*). Jeigu taip būtų atsitikę anksčiau (dar neišnykus trumpiesiems balsiams), šiandien niekur žemaičių šnektose neberastume tokių priešpriešų kaip *gál* „gali“ : *kâł* „kelia“ (žr. §6, 9, 15).

Pagaliau iš naujo pasikartoja pirmasis žemaičių žodžio galo raidos įvykis (4): po minkštojo priebalsio visiškai supriešakėja „naujasis“ ²*a* (< *²*ā*): -*Ca* > -*Ce* (pvz.: vns. kilm. *žāla > *žāle „žalio“, dgs. gal. *žālās > *žālēs*). Funkcijos atžvilgiu ši raida reiškia tembrinės koreliacijos silpnėjimą, nes prieš -*e* priebalsio minkštumas skiriamosios funkcijos neatlieka kaip ir prieš bet kurį kitą priešakinį balsį. Todėl tikėtina, kad šiaurėje maždaug tuo pat metu buvo prasidėjęs ir galinių priebalsių kietėjimas, užtrukęs iki pat šių dienų¹⁶.

§15. Tarp Leskieno dėsnių ir redukuotų trumpųjų balsių išnykimo įsiterpia žemaičiams labai būdingas kirčiuotų trumposios galūnės variantų apibendrinimas tais atvejais, kai galūnė galėjo būti ir kirčiuota, ir nekirčiuota (-*C^v*/*-C^{v̇}* → *C^{v̇}*), – pavyzdžiui, pagal vns. vard. *ašēs*, *avēs* vietoj **kárt^ls*, **smélt^ls* ir pan. imta sakyti *kártēs*, *sméltēs*¹⁷. Galinis kirčiuotas **-e* (pvz.: vns. šauksmininko formoje) ne tiktai apibendrinamas, bet ir

¹⁶ Dėl *vélñs* „velnias“ tipo formų žr. 6 išn. Čia pabrėžtina, kad bent „akimirksni“ turėjo egzistuoti *véñs < *véñEs – lytis, greitai perdirbta į *vélñs*.

¹⁷ Tai gali būti senos tendencijos atgarsis (žr. 3 išn. ir ten min. lit.).

susiaurinamas iki redukuoto uždarojo $-e$ ($\approx e$) lygmens (5). Dėl to seniau šiaurės žemaičiai ir skyrė $-e < *e$ ir $-e < *ē, *ā$ (žr. §9).

Pasibaigus didiesiems palatalizacijos procesams (1, 2), redukuoti trumpieji balsiai visai išnyksta (6): $-\tilde{C}^l > -\hat{C}$, $-C^\alpha > -C$ ir t.t. ($*g\tilde{a}l^{\tilde{z}} > *g\hat{a}l$, $*k\tilde{e}l^{\tilde{e}} > *k\hat{e}l$, $t\hat{a}k^\alpha > taks$). Ypatingesni to vyksmo momentai yra $-ai$, $-ei$ vienbalsėjimas bei §9 (13 išn.) minėta kompensacinė glotalizacija ($*sak\hat{a}i > *sak\hat{a}^? > sak\hat{a}$; $*g\hat{a}l^l > *g\hat{a}l^? > g\hat{a}l$), bet apie tuos reiškinius čia smulkiau nekalbėsime.

Išnykus seniesiems redukuotiems balsiams, kyla nauja redukcijos banga (7) – pradedama silpniau ir blankiau tarti naująsias trumpąsias galūnes, išriedėjusias iš ilgųjų: $-Ce > -C^e$, $-Ca > -C^a$ ir t.t. Redukuotas galinis $-e$ netrukus susiaurėja į $-e$ (8) ir sutampa su senesniu tos pačios kokybės balsiu (plg. vns. vard. $s\hat{a}ul^e < *s\hat{a}ule$ ir vns. gal. $s\hat{a}ul^e < *s\hat{a}ule$). Atvirasis $-e$ tuo metu dar skiriasi nuo $-e$ tik galūnėse, kirčiuotose senoviniu ar „morfologiniu“ (pagal kirčiuotus alomorfus apibendrintu) kirčiu (pvz.: $v\hat{a}ldz\hat{e} < *ā$ „valdžia“, $z\hat{a}l\hat{e}s\ ru\hat{o}p\hat{e}s < *z\hat{a}l'as\ r\hat{a}p\hat{e}s$ „žalias ropės“). Toks retas reiškinys vis stiprėjančios redukcijos sąlygomis ilgai išsilaikyti negali, ir maždaug XIX-XX a. sandūroje $-e(s)$ ima virsti į $-e(s)$ ($v\hat{a}ldz\hat{e} > v\hat{a}ldz\hat{e}$, $z\hat{a}l\hat{e}s\ ru\hat{o}p\hat{e}s > z\hat{a}l\hat{e}s\ ru\hat{o}p\hat{e}s$). Šį kitimą (9) tiesiog *in statu nascendi* yra stebėjęs A. Salys [plg. Stang, 1929, 167 (1 išn.)]; vėliau senosios padėties pėdsakų dar užrašyta centrinėse šiaurės žemaičių šnektose [Girdenis, 1972a; Juškaitė, Girdenis, 1974]. Būdinga, kad visi informantai, galūnėse fakultatyviai pavartoję $-e(s)$, yra gimę XIX a. Vadinasi, paskutinis žemaičių žodžio galo raidos žingsnis yra žengtas pačioje XIX a. pabaigoje – apie 1900 metus.

§16. Taigi po akūtinių galūnių trumpėjimo šiaurės žemaičių žodžio gale įvyko devyni svarbūs pokyčiai, kurių santykinė chronologija turėjo būti tokia:

1) I (pozicinė) palatalizacija: $-C\tilde{i} > \hat{C}\tilde{i}$, $-CjV^u > \hat{C}jV^u$;

2) II palatalizacija – tembrinės koreliacijos genezė: $-\hat{C}jV^u > \hat{C}V^u$ (ir $^* -tjV^u, ^* -djV^u > -\hat{c}V^u / -\hat{c}V^u, -d\hat{z}V^u / -d\hat{z}V^u$);

3) I siaurėjimas: $-e \rightarrow e$;

4) III redukcija: $-C^v > -C$ ($-\hat{C}^v > -\hat{C}$, $-C^e > -C$, $-C^a > -C$);

5) III palatalizacija: $-Ce > -\hat{C}e$, $-\hat{C}e > \hat{C}e$;

6) priešakėjimas ir depalatalizacijos pradžia: $-\hat{C}a > -Ce$, $-\hat{C} \rightarrow < -C >$;

7) IV redukcija: $-Ca > -C^a$, $-C\epsilon > -C^e$;

8) II siaurėjimas: $-C^e > -C^v$;

9) III siaurėjimas: $-C\grave{e}(s) > -C\grave{e}(s)$.

Visi šie kitimai turėjo įvykti apytikriai per 600 metų, nes prasidėjo maždaug po 1300 m. ir baigėsi apie 1900 metus. Kiek suprastindami tikrąją padėtį – įsivaizduodami, kad raidos tempas buvo tolydus, galėtume sakyti, kad per kokius 135 metus įvykdavo po du rimtus žodžio galo pokyčius. Nors šis raidos tempas, be abejo, gana sąlygiškas (kalba visai tolydžiai kisti turbūt negali), vis dėlto jis neblogai derinasi su kai kuriais patikimiau datuojamais tarmės istorijos faktais. Kaip minėta, A. Salys [1933] yra įrodęs, kad afrikatos Žemaičiuose ėmusios rasti po Vytauto Didžiojo mirties (žr. §7 ir ypač 9 išn.), – pagal mūsų hipotezę tai būtų antras įvykis po Leskieno dėsnių. Pridėję prie apytikslės to dėsnių datos (≈ 1300 m.) vidutinę dviejų galūnės pokyčių trukmę (≈ 135 m.), gauname afrikatų atsiradimo datą (≈ 1435 m.), patvirtinančią A. Salio išvadą (Vytautas mirė p r i e š 1435 m.). Patikimiems faktams neprieštarauja ir priešingos krypties skaičiavimai. Štai IV galūnių redukcija (7 raidos žingsnis) turėjo prasidėti ne anksčiau kaip 1765 m. ($1900 - 135 = 1765$) – ne kartą čia minėtame 1759 m. „Ziwate” nerandame nė mažiausių jos pėdsakų, nes net $-e < ^* -\bar{e}, ^* -\bar{a}$ šios knygos vertėjo tarmėje dar nuosekliai skiriamas nuo $-e$ (žr., pvz., §5).

§17. Kadangi per 600 metų, praėjusių nuo Leskieno dėsnių iki XIX a. pabaigos (t.y. maždaug nuo 1300 iki 1900 m.), įvyko tiek pat žodžio galo pokyčių, kaip ir nuo žemaičių divergencinės raidos pradžios iki to dėsnių, galima gana drąsiai manyti, kad tą pradžią nuo Leskieno dėsnių

turi skirti ne trumpesnė laiko atkarpa. O jeigu taip, žemaičiai kalbos atžvilgiu turėjo pradėti skirtis ne vėliau kaip VII a. po Kr. (nes $1300 - 600 = 700$).

Turėdami galvoje, kad XIV – XIX amžiai lietuvių genčių bei tarmių istorijoje yra buvę daug dinamiškesni negu ankstesnioji epocha ir kad tokiais neramiais laikais kalba turėjo sparčiau kisti, galėtume be didesnės rizikos spėti, kad pirmieji saviti žemaičių fonetikos bruožai galėjo atsirasti gerokai anksčiau – gal net V amžiuje, kurį dažniausiai mini archeologai (plg. §1). Bet ir VII amžius kalbininkams didžiai prasmingas, nes kaip tik tuo metu rytų baltų prokalbė turėjo skilti į atskiras gentines kalbas¹⁸. Žemaičiai (kaip ir žiemgaliai, sėliai, latgaliai, lietuviai) bus kalbėję viena iš tų atskilusių kalbų. Ko gero, su lietuviais jie pradėjo suartėti daug vėliau – veikiausiai jau atsidūrę konsoliduotoje Lietuvos valstybėje.

§18. Vadinas, galima pagrįstai manyti, kad žemaičių gentinė kalba yra virtusi lietuvių kalbos tarme ne kalbinės divergencijos („bendralietuvių“ prokalbės skaidymosi) keliu: jų dabartinį artimumą aukštaičiams lėmė *k o n v e r g e n c i j o s* (suartėjimo) procesai. Žinoma, sudėtingomis istorinėmis aplinkybėmis kalbos raida negali būti nei visai tiesi, nei paprasta; divergencija ir konvergencija dažniausiai susipina į sunkiai išnarstomas pynes (prisiminkime kad ir galimą pietinių kuršių susiliejamą su žemaičiais arba Padnieprės baltų – su rytiniais aukštaičiais¹⁹). Bet pagrindinė raidos tendencija ir jos kryptis vargu ar galėjo būti kitokia.

---

¹⁸ Dėl šitokio lietuvių ir latvių kalbų divergencijos laiko žr. [Būga, 1961, 103; Urbūtis, 1962].

¹⁹ Tokias mintis ypač žadina antropologo Gintauto Č e s n i o [1985;1990 ir min. lit.] darbai, kuriais remdamiesi ateityje tikriausiai įmimsime ne vieną lietuvių lingvistinės geografijos ir etninės istorijos mįslę. Pavyzdžiui, jau dabar galima atsargiai spėti, kad „paslaptingoji“ Zietelos lietuvių sala Baltarusijoje, matyt, yra reliktas iš tų laikų, kai rytų aukštaičiai (bent jų dalis, sietina su masyviuoju plačiaveidžiu antropologiniu tipu) dar nebuvo nustūmę vakariečių, seniau, be abejo, gyvenusių kur kas didesniame plote negu dabar, – Zietela gali būti to senojo arealo pėdsakas. Pačių žmonių (o ne vien kalbos reiškinijų) migracija turbūt reikia aiškinti ir tai, kad pačios būdingosios rytiečių izofonos yra orientuotos šiaurės-pietų kryptimi.

LITERATŪRA

- B ū g a K., 1961, Rinktiniai raštai, III, Vilnius.
- Č e s n y s G., 1985, Antropologija drevnego naselenija Litvy: Diss. ... d-ra biol. n., Vil'njus.
- Č e s n y s G., 1990, Lietuvių etninės paleoantropologijos pagrindai, Vilnius.
- E n d z e l ī n s J., 1951, Latviešu valodas gramatika, Rīgā.
- E n d z e l ī n s J., 1982, Darbu izlase, IV (2), Rīgā.
- F o l e y J., 1977, Foundations of the Theoretical Phonology, Cambridge etc.
- G i r d e n i s A., 1962, Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje. – Kalbotyra, IV, 141–150.
- G i r d e n i s A., 1971, Kada gi žemaičių tarmė atsiskyrė nuo aukštaičių? – Kalbotyra, XXII (1), 81–86.
- G i r d e n i s A., 1972a, Atvirasis e varduviškių (kalvariškių) galūnėse. – Kalbotyra, XXIV (1), 97–100.
- G i r d e n i s A., 1972b, Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. „Žyvate“. – Baltistica, VII (2), 173–191.
- G i r d e n i s A., 1980, Funkcional'nye motivy preobrazovanija žemajtskoj prosodiki slova. – IV. Vissavienības baltistu konference, Rīgā, 128–129.
- G i r d e n i s A., 1981, Kuršių substrato problema šiaurės žemaičių teritorijoje. – Iš lietuvių etnogenezės, Vilnius, 19–26.
- G i r d e n i s A., 1991, Žodžio galo priegaidžių kilmė ir raida lietuvių kalboje. – VI tarptautinis baltistų kongresas: Pranešimų tezės, Vilnius, 33–34.
- G i r d e n i s A., 1992a, Zur Chronologie der žemaitischen (niederlitauischen) und aukštaitischen (hochlitauischen) Ortsmundarten. – Baltistica, XXVII (1), 48–52.
- G i r d e n i s A., 1992b, Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema. – Aitvarai, 3, 40–52.
- G r i n a v e c k i e n ė E., 1957, Mituvos upyno tarmės fonetika. – LKK I 119–180.
- G r i n a v e c k i s V., 1973, Žemaičių tarmių istorija, Vilnius.
- G r i n a v e c k i s V., 1991, Lietuvių tarmės: Fonetika, morfologija, Vilnius.
- J u š k a i t ė T., G i r d e n i s A., 1974, Tas pats ir Nevarėnuose. – Kalbotyra, XXV (1), 93–94.
- K a z l a u s k a s J., 1963, Dėl lietuvių kalbos vardažodžio kirčiavimo sistemos raidos. – Kalbotyra, VII, 171–181.
- K a z l a u s k a s J., 1969, Dėl baltų *ei ir *ō raidos lietuvių žemaičių tarmėje. – Baltistica, V (1), 29–35.
- M a ž i u l i s V., 1966, Prūsų kalbos paminklai, I, Vilnius.
- S a l y s A., 1933, Kelios pastabos tarmių istorijai. – Aph IV 21–34.
- S a l y s A., 1946, Lietuvių kalbos tarmės, Tübingenas.
- S t a n g Ch.S., 1929, Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo.
- T a u t a v i č i u s A., 1981, Žemaičių etnogenezė. – Iš lietuvių etnogenezės, Vilnius, 27–34.
- T a u t a v i č i u s A., 1992, Žemaičiai. – Mokslas ir Lietuva, 1 (6), 4–10.
- U r b u t i s V., 1962, Kaip senos lietuvių ir latvių kalbos. – Kalbotyra, IV, 381–386.

Zinkevičius Z., 1981, Žemaičių tarmės kilmės klausimu. – Iš lietuvių etnogenezės, Vilnius, 12–18.

THE BEGINNING OF THE DIVERGENT EVOLUTION OF THE ŽEMAITIAN DIALECT

Summary

Proceeding with presumptions and conclusions expressed earlier [Girdenis, 1971; 1992a], an attempt is made to show that the Žemaitian (especially North Žemaitian) dialect has preserved a number of word-ending phenomena, the stratification and relative chronology of which approximates the linguistic dating of dialectal divergence to archaeological dating (cf. Tautavičius, 1981).

Žemaitians (or so-called Samogitians) with respect to their language started drifting away from the future Aukštaitians (High Lithuanians) not later than in the VIIth century (ca. 700 A.D.), i.e. at the time when the Common East Baltic was splitting into separate tribal languages. One of those languages was Žemaitian, and it turned into a dialect of the Lithuanian much later – by the processes of linguistics convergence which began and was going on under the conditions of the consolidated Lithuanian state.